

TIJORAT BANKLARIDA ISTE'MOL KREDITLARI BO'YICHA FOIZ SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH

Ilmiy rahbar: Z. Sodiqov

Hamidullayev Shohjahon Qudratbek o'g'li

Andijon davlat texnika insituti

“Bank ishi va audit” yo'nalishi 4-kurs talabasi

Tijorat banklarida iste'mol kreditlari bo'yicha foiz siyosatini takomillashtirish bugungi bank tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda kreditlash hajmi sezilarli darajada oshib, 2024-yil yakuniga ko'ra umumiy kredit portfeli 533 trillion so'mdan oshdi. Ushbu mablag'larning qariyb 177 trillion so'mi jismoniy shaxslarga berilgan kreditlarga to'g'ri keladi, bu esa iste'mol kreditlarining bank tizimidagi ulushi tobora ortib borayotganini ko'rsatadi [1].

Iste'mol kreditlari bo'yicha foiz siyosati banklarning daromadliligi va kredit xavfi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi asosiy instrument hisoblanadi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda milliy valyutadagi kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi 23,2–23,8 foiz atrofida shakllangan. Ayrim iste'mol kreditlarida esa bu ko'rsatkich 25–30 foizgacha yetgan. Bu holat banklarning resurs narxi, inflyatsiya darajasi va kredit riskiga bog'liq holda shakllanadi.

Foiz siyosatini shakllantirishda Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi asosiy yo'nalish beruvchi indikator hisoblanadi [2]. Hozirgi davrda bu stavka 14 foiz atrofida bo'lib, tijorat banklari kredit foizlarini odatda 18–32 foiz oralig'ida belgilamoqda. Bu farq banklarning operatsion xarajatlari, risk mukofoti va daromad marjasini qoplash uchun xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kredit foizlari 5 foiz punktga oshsa, iste'mol kreditlariga talab 8–12 foizgacha kamayishi mumkin, bu esa bozor elastikligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda iste'mol kreditlari bozori tez sur'atlar bilan kengaymoqda. Masalan, 2024-yilda jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar 177 trillion so'mni tashkil etib, umumiy kredit portfelinin taxminan 33 foizini egalladi [3]. Bu esa banklar o'rtasida raqobatni kuchaytirib, foiz siyosatini yanada moslashuvchan qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Foiz siyosatining muhim elementlaridan biri kredit risklarini boshqarishdir. Markaziy bank statistikalariga ko'ra, O'zbekistonda muammoli kreditlar ulushi o'rtacha 4–5 foiz atrofida shakllangan. Ayrim banklarda bu ko'rsatkich 7–10 foizgacha

yetishi mumkin. Shu sababli risk darajasi yuqori bo'lgan iste'mol kreditlariga nisbatan foiz stavkalari 2–6 foiz punktga yuqoriroq belgilanadi.

Kredit skoring tizimi foiz siyosatini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi amaliyotda mijozlar kredit reytingi 300–850 ball oralig'ida baholanadi. Masalan, 700 balldan yuqori mijozlarga 18–20 foiz stavkada kredit berilsa, 550 balldan past mijozlarga 28–32 foizgacha foiz qo'llaniladi. Bu tizim banklarga riskni aniqroq baholash va differensial foiz siyosatini yuritish imkonini beradi.

Foiz siyosatiga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil – inflyatsiya darajasi hisoblanadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda inflyatsiya 8–11 foiz oralig'ida bo'lib, bu bank resurslari qiymatini oshiradi. Natijada real foiz stavkasi 10–15 foizdan past bo'lmasligi kerak, aks holda banklar zarar ko'rishi mumkin.

Raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi ham foiz siyosatini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Onlayn kreditlash tizimlari orqali operatsion xarajatlar 20–30 foizga kamaygan. Bu esa banklarga iste'mol kreditlari bo'yicha foiz stavkalarini 1–3 foiz punktga pasaytirish imkonini bermoqda. Natijada raqamli kreditlar an'anaviy kreditlarga nisbatan arzonroq va tezroq ajratilmoqda.

Foiz siyosatini takomillashtirishning yana bir yo'nalishi – bank resurs bazasini mustahkamlashdir. Agar bank depozitlar bo'yicha 16–20 foiz stavka to'lasa, kreditlarni 22–30 foizda joylashtirishi kerak bo'ladi. Bu 4–10 foizlik foiz marjasi bankning asosiy foyda manbai hisoblanadi.

Xalqaro tajribaga ko'ra [4], rivojlangan mamlakatlarda iste'mol kreditlari bo'yicha foiz stavkalari 5–12 foiz atrofida bo'lsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda bu ko'rsatkich 15–35 foiz oralig'ida bo'ladi. Bu farq asosan inflyatsiya darajasi, risk va iqtisodiy barqarorlik bilan izohlanadi. Shuningdek, iste'mol kreditlari hajmining oshishi bank sektorining likvidligi va daromadliligiga ham bevosita ta'sir qiladi. Kredit portfeli 500 trillion so'mdan oshgan sharoitda foiz siyosatini noto'g'ri boshqarish bank tizimida tizimli risklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tijorat banklarida iste'mol kreditlari bo'yicha foiz siyosatini takomillashtirish hamda kreditlash jarayonlarining samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

□ Tijorat banklarida foiz stavkalarini belgilashda faqat Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasiga emas, balki mijozlarning kredit reytingi, daromad darajasi va to'lov intizomini ham inobatga olgan holda differensial yondashuvni keng joriy etish.

Iste'mol kreditlari bo'yicha kredit scoring tizimini yanada takomillashtirish va unda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali kredit risklarini aniqroq baholash mexanizmlarini joriy etish.

Banklarda raqamli kreditlash tizimini rivojlantirish orqali kredit ajratish xarajatlarini kamaytirish va shu asosda foiz stavkalarini 1–3 foiz punktga optimallashtirish imkoniyatlarini kengaytirish.

Problemali kreditlar ulushi 4–10 foizdan oshib ketmasligi uchun kredit portfelini doimiy monitoring qilish tizimini kuchaytirish hamda erta ogohlantirish (early warning system) mexanizmlarini joriy etish.

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish maqsadida banklar tomonidan iste'mol kreditlari shartlari, foiz hisoblash tartibi va kredit yuklamasi bo'yicha ochiq axborot platformalarini kengaytirish.

Tijorat banklarida depozit bazasini kengaytirish orqali arzon resurslarni jalb qilish va natijada kredit foiz stavkalarini barqaror pasaytirish imkoniyatlarini yaratish.

Xalqaro tajribani inobatga olgan holda kredit reyting tizimini yanada rivojlantirish va mijozlar uchun shaffof foiz shakllantirish modelini joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida iste'mol kreditlari bo'yicha foiz siyosatini takomillashtirish bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Foiz stavkalarini 18–32 foiz oralig'ida optimallashtirish, kredit riskini 4–10 foiz darajada nazorat qilish, kredit portfeli o'sishini 30–40 foiz barqaror darajada ushlab turish banklarning moliyaviy barqarorligini oshiradi. Natijada banklar rentabelligi oshadi, aholining kreditdan foydalanish imkoniyati kengayadi va iqtisodiyotda ichki talab barqaror rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari. www.cbu.uz
2. Sh.Z.Abdullayeva, Bank ishi: Darslik / Sh. Z. Abdullayeva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2017. – 732 b.
3. www.UzDaily.uz - iqtisodiy axborot portali.
4. World Bank. (2024). Global Economic Prospects: Financial Sector Overview. Washington, D.C. <https://www.worldbank.org>

